

Проблеми розвитку національної культури українців у працях Володимира Шаяна

Видатний учений другої половини ХХ ст. Володимир Шаян відомий як етнолог, культуролог, філософ, поет, мовознавець. Розробляючи питання етики, соціології і в цілому філософії, він був теоретиком і певною мірою практиком українського націоналізму.

До недавнього часу праці цього вченого не були відомі в Україні. До початку 90-х рр. ХХ ст. дослідники української культури, які з різних причин перебували в еміграції, вважалися в СРСР, а разом з тим і в Україні, буржуазними націоналістами, і їхні праці були заборонені. Незважаючи на те, що В.Шаян досліджував питання історії дохристиянської української віри, зробив один з перших аналізів "Велесової книги", дав пояснення національної української символіки – синьо-жовтого прапора та тризуба, вказав на місце в культурі українців річок Дніпра, Дунаю, Дністра, вивчав питання ролі Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Лесі Українки, Олега Ольжича, Юрія Федьковича, Івана Франка, Михайла Коцюбинського та ін. у духовному житті України, його праці в Україні й досі не публікуються.

Коротку оцінку діяльності цього вченого в галузі етнології, мовознавства і філософії зроблено у передмові Лариси Мурович до праці В.Шаяна "Віра предків наших", виданої уже після його смерті 1987 р. в Гамільтоні (Канада)¹. Хочеться вірити у пророчність слів Л.Мурович: "Творами професора В.Шаяна будуть цікавитись і їх аналізувати науковці й літератори в майбутній вільній Україні"².

В.Шаян був також прекрасним поетом. Він опублікував під час еміграції у Лондоні ряд збірок своїх поетичних творів: "Орден Бога Сонця" (1962), "Повстань, Перуне" (1964), "Гімни Землі" (1965), "Слово золотої діадери" (1963), "Балада лісового шуму" (1965), "Балада про Святослава" (1965) тощо. Окремі вірші публікувались у журналах "Орден", "Світання" та інших емігрантських часописах.

Серед наукової спадщини В.Шаяна є також мовознавчі та етнологічні праці з ділянки порівняльної лінгвістики: "До праісторії української мови", "Походження назви рік Дунай, Дніпро, Дністер".

Значний доробок вченого і в перекладацькій справі.

Володимир Шаян народився 21 серпня 1908 р. у Львові у родині службовця (батько був працівником залізниці), мати походила з селянського роду із с. Добростани. Навчався у Львові в гімназії та Львівському університеті, де оволодів знаннями з філософії, санскритської, німецької та англійської мов. У 1944 р. В.Шаян емігрував до Аугсбурга (Австрія), а через деякий час – до Лондона (Англія), де й жив до свого останнього дня. Помер В.Шаян 15 липня 1975 р. від хвороби серця.

Перебуваючи у Лондоні, вчений працював певний час директором бібліотеки ім. Т.Шевченка при Союзі Українців Британії, неодноразово обирався у керівні органи СУБ, головою Спілки Вільних Журналістів, був членом і президентом Української Вільної Академії Наук.

Як показує аналіз творчої спадщини вченого, головною метою його життя була політико-релігійна діяльність. Ще в 1934 р., перебуваючи в етнографічній експедиції у Карпатах, він захопився етнографією та усною народною творчістю українців. Саме тоді з'явилась думка відродити староукраїнську віру через створення громади послідовників під назвою Лицарський Орден³.

До наукових праць, присвячених проблемам національної культури українців, можна віднести такі: "Великий Бог", "Аналіз Влес Книги", "Найвище Світло. Студія про Сварога і Хорса", "Найвища Святість. Студія про Свентовита", "Про Перуна знання таємне", "Богиня Світання", "Біблія як ідеологія", "Джерело сили української культури", "Проблема української віри" та ін.

Праці В.Шаяна з питань національної культури здобули в емігрантських колах велику популярність. Так, наприклад, праця "Проблема української віри", що була опублікована впер-

ше 1946 р. в Лондоні в журналі "Орден", ще за життя автора витримала три видання, а в 1987 р. включена до часткового зібрання праць В.Шаяна "Віра предків наших"⁴. У ній вчений привертає увагу до відомих писемних джерел, зокрема "Слово про похід Ігоря", за якими аналізується велика давня історія України і стверджується, що багатовікова дохристиянська історія українців була "забута" з приходом на терени України християнства. На його думку, утвердившись при владі, "Володимир покидає слов'янсько-українську віру своїх предків і приймає віру християнську. За допомогою привезених чужих священиків і державного апарату поширює християнізм головно примусом і робить його державною вірою"⁵. Відповідно, констатує автор християнство утрималося на українських землях лише завдяки тому, що тут виробилась своєрідна форма двовір'я, при якій тиск з боку християнських провідників поєднувався з певним компромісом щодо збереження залишків староукраїнської віри або включенням останніх до канонів християнства.

В.Шаян займався дослідженням давньої слов'янсько-української писемної пам'ятки – "Велесової Книги". У вступній частині свого аналізу цієї пам'ятки під назвою "Студії Книги Велеса" дослідник дає таку оцінку давньому писемному джерелу українців: "У Книзі Велеса знайдено численні пов'язання цієї традиції і власне – і це найважливіше – добу одержимості національною вірою, ідею її оборони перед наступом християнізму, а у ще старших часах перед наступом грецької експансії в добу її колонізації Причорномор'я"⁶.

Зачіпаючи питання достовірності тексту "Велесової книги" (тоді уже була відома негативна оцінка цієї пам'ятки московським інститутом "язикознавця" – аналіз Лідії Жуковської), у листі-зверненні до друзів від 7 червня 1968 р. В.Шаян писав: "Для Музею і для науки існує перш за все автентичність матеріалу, в даному випадку дощечок, чи табличок, яких дослідження дає найпевніші докази про їх вік, матеріал письмовий, тощо. Мене переконує щирість текстів, як виразу віри... Це автентичність самої віри в її первісній формі"⁷.

В.Шаян звертає увагу на те, що в дохристиянські часи українці не відривали віру від життєвих процесів. Віра і пов'язана з нею обрядовість були складником як всього господарського, так і культурного життя. Щодо християнства, то воно стоїть осібно від життєвих процесів індоєвропейців, з чітким проявом віри, яка формувалась на основі історичного й суспільного розвитку юдейсько-семітського народу.

Через віру народ-етнос проявляє свої найвищі ідеали. Своє відношення до врешті й Бога, до світу, до людей, врешті й розуміння себе самого, свого місця на Землі та в Природі народ проявляє власне через віру.

Якщо в рисах характеру народу є нахили до жорстокості, прагнення винищувати й підкорювати інші народи, то і в уяві його Бог буде жорстоким тираном, причому наділений абсолютною владою. "Він може копнути тебе ногою, Бог у такому уявленні гнівається, пиниться зо злості, "розливає чашу свого гніву"... Своє прагнення рабунку і морду та винищення інших народів такий нарід проголошує як накази свого Бога. Цей "Бог" наказує йому вирізувати мечем усіх мужчин із кожного здобутого міста і дозволяє насилувати взяті до неволі жінки. Словом свого злого диявола, втіленого в своїй душі, такий нарід піднесе на Божий престіл і буде почитати його як "Бога"⁸.

Власне Біблія, вказує В.Шаян, написана для юдеїв. Тут вказується, як вони мають поводитися з іншими народами, які стоять на їхньому шляху до зверхності: "Коли прибудеш до якогось міста, щоб його здобути, предложиш йому мир... А коли дасть тобі його Господь, Бог твій, у твою руку, тоді заб'єш у нього вістря меча кожного мужчину"⁹. В такий спосіб пропагується зверхність одного народу над іншим, жорстокість, підступність і зрадливість.

Жінок за християнським вченням має чекати інша участь: "А як побачиш між в'язнями гарну жінку... Тоді впровадиш її до свого дому... відтак увійдеш у неї, а вона буде тобі за жінку. А якщо вона тобі потому не подобається, тоді випустиш її..."¹⁰. Висновок логічний. Такі поведіння йдуть від Бога через Мойсея. Тобто, який ідеал у народу, то такого мають і Бога.

В.Шаян науково підійшов до аналізу Біблії, подібно до аналізу цього "Святого письма" християн Іваном Франком (праця "Про сотворення світу" – 1906 р.). У праці "Біблія як ідеологія..." дослідник відзначає: "Читаємо отже уважно всі ті місця Біблії, в яких нарід юдейський устами своїх пророків чи "Бога" формулює свій власний закон і своє відношення до других народів і релігій. Саме ця програма, саме це відношення до інших народів скаже нам

найбільше просто, що хотів даний нарід довершити в історії людства. Із неї ми побачимо, чи він був творчий чи руйнуючий. Вивчаючи цю програму, дійдемо до непохитного висновку, що Біблія є вицвітом юдейської расовості, виключності і геноциду, тобто пляну систематичного вбивання чи винищування інших народів"¹¹. Чи не через такі думки праці В.Шаяна і досі не мають доступу до українського читача навіть у незалежній Україні?

В інших народів, вказує В.Шаян, існують уявлення про богів як найкращих, ідеальних людей, наділених прикметами їх національного характеру. У своїх богах бачать вони ідеали своєї людяності.

Відомо, що через віру проявляється духовне існування людини. У праці "Проблема української віри" В.Шаян робить висновок, що за вірою народу можна пізнати глибину душі й характер народу. "Не треба нічого доброго сподіватись від народу, якого віра наказує йому вирізувати мечем усіх мешканців міста і таким чином здобувати цілий світ"¹².

Відповідно дає роз'яснення вчений і християнській заповіді "Не убий!" Це означає – не убий свого одноплемінника, тобто юдея, а всіх інших можна і треба вбивати аж "до моря останняго". Або ж, що може означати "Не ошукай!", "Не перелюбствуй!". Усі ці повчання і накази зобов'язували і впорядковували життя тільки в межах суспільства юдеїв. Тому не дивно те, що для своєї етнічної релігії юдеї використали власне лише книги повчань Мойсея, а для інших народів підкинено, як інтернаціональну релігію, – християнство з використанням тих же книг Мойсея та Нового Завіту з діяннями Ісуса Христа (визнаного в наш час юдеями за свого пророка, що зійшов з правильного шляху віри).

Негативно оцінює В.Шаян хрещення Русі–України Володимиром. Дату хрещення Русі він називає нещасливою і ставить ряд запитань: чи справді культура України починається від релігійної реформи князя Володимира? Що втратив народ з втратою своєї віри? І відповідає: "Він утратив найбільшу своє цінність, свою героїчну літературу, а враз із нею свої героїчні ідеали, своє усвідомлення окремішності, свій відмінний і єдиний шлях власного розвитку, найглибшу основу, джерело власної культури"¹³.

Вивчивши давні писемні пам'ятки українців, зокрема "Слово про похід Ігоря", "Повість врем'яних літ", В.Шаян констатує, що існувала в дохристиянські часи багата і велика староукраїнська героїчна поезія. Північні билини, окремі місця в літописах, народні думи незаперечно підтверджують це. Що ж сталося з цією літературою? Які безглузді вандали посміли її знищити? Ця героїчна поезія і традиція пропали тому, що її витиснуло і знищило християнство. Отже, вважає В.Шаян, українська героїчна література не тільки не почалась із приходом християнства, а, навпаки, з його приходом вона закінчилась.

Чому ж усе–таки збереглися ті незначні відомості про давню українську культуру дохристиянських часів у тому ж таки "Слові про похід Ігоря"? В.Шаян дає відповідь і на це питання: "Тільки завдяки компромісному становищу автора "Слова" до християнізму збереглася чудом ця єдина пам'ятка, щоб скласти свідоцтво про існування великої літератури, яка пропала.

А скульптура? Статуя Перуна, виконана з золота й срібла, напевне не була замовлена у Греції. Це мистецтво пропало. Заступила його візантійщина. Сьогодні митці шукають українського стилю в мистецтві. Шукайте його на дні Дніпра!

Що ж сказати про мудрість народу, про його космогонію, міфологію, теологію, етику і т.д.? Не зачалася українська культура в 988 р., але пропала"¹⁴.

У праці "Віра народів і їх історія" дослідник продовжує дознаватися: а де ж священні книги українців? "Невже було тільки декілька назв "ідолів" і ніякого змісту, ніякого вчення, навіть ніякого здогаду, що вони могли існувати?" Замість цього – заперечення, що існувало письмо всупереч свідченням історичних документів самих християнських джерел. Тут же автор робить висновок про причину зникнення давніх українських писаних матеріалів про історію і культуру власного народу: "Це є знищення, "щоб і сліду не стало", як сказано в Біблії"¹⁵.

У праці "Джерело сили української культури" В.Шаян зазначає: "З проявами двоєвір'я християнська церква вела нещадну боротьбу. Наслідком було те, що – з одного боку – зникали або й винищувались дохристиянські обряди і звичаї, як цього, наприклад, домагався пізніший теоретик даного напрямку Іван Вишенський, а з другого боку, на ці звичаї наверхувалася тоненька верства християнізму. Фольклор знайшовся упослідженим, як щось ниж-

че, народно-селянське, засуджений у зміслі морального знецінення, призначений на знищення. Так пропала "неписана" література самої ж лицарської доби, література типу поем Бояна чи поем "Слово про похід Ігоря", хоч саме "Слово" збереглося, можливо, завдяки його християнським елементам, бо ж зберегти літературу серед історичних бур і розгромів можна було тільки в монастирях"¹⁶.

На зміну давній багатій культурі українців, на зміну Богам Природи прийшов Бог, який сам себе називає "мстливим і зависливим"¹⁷. За його наказом нищатья святині народу. У тій же п'ятій книзі Мойсея християнський Бог закликає: "Збурите дощенту всі місця, на яких служили народи, які ви здобудете, на горах високих і на горбках і під кожним зеленим деревом.

І порозвалюєте їх вівтарі і поламаєте їх статуї, спалите теж їх посвячені гаї і образи Богів їх порубаєте і зітрете їх ім'я з цього місця"¹⁸.

Чи це заклик "доброго Бога" до миру і благополуччя, чи заклик до зверхності і насилля? Відповідь зрозуміла без пояснень. На зміну етнічній релігії, яка проголошувала пізнання Бога і його пошанування як найвище втілення Природи, пропагується інтернаціональний Бог як уособлення підступності, мстивості, лукавства, Бог, який проголошує основним у житті віру в нього, а не пізнання і розуміння всього, що відбувається в світі.

В.Шаян у своїх дослідженнях, присвячених питанням культури й релігії, відзначає, що на зміну давній дохристиянській культурі прийшла культура Візантії. Чужі єпископи, чужа література, чужа культура, тисячоліття обману українського духу, боротьби і знищення української культури. Формується нігілізм до почуттів національної відмінності. Християнство принесло на українські землі церковні й політичні заколоти, втручання священнослужителів у державні і політичні справи.

Позиція християнських священнослужителів проявилась досить чітко на українських теренах у часи визвольної війни другої половини XVII ст. З цього приводу В.Шаян писав: "Папа римський посилає посвячений меч польському королеві і пише листи за листами до польської шляхти, щоб воювала вона схизматиків. А патріарх посилає подібний меч Хмельницькому, посвячений на гробі Христа. Щоб замість за окреслену державність і національну волю два народи билися за... того самого християнського Бога, а також за перемогу східної чи західної церкви"¹⁹.

Досліджує В.Шаян також окремі питання національної релігії українців, як, наприклад, вчення про Бога Сварога у праці "Найвище Світло. Студії про Сварога і Хорса". Найвищим джерелом Світла і Світу вважали давні слов'яни-українці Небо: "Джерелом цього Світла уважали наші прапредки слушно Найвище Небо. Не одну Зорю, хоч вона найяскравіше світить світлом Юпітера, не одне навіть Сонце, Божественне Світло Дня, але всі зорі найвищі разом і ще вище над ними Найвище Небо, саме Найвище, саме Джерело і Першоджерело Світла, а отже – і нашого Світу... Світло – це для неї також Добро, Щастя, Життя, Натхнення, усе найкраще, що зазнає і знає"²⁰. Він намагається роз'яснити, чому наші прапредки вибрали саме Небо за найвищу Святість та дає пояснення словам "Свар", "Сур", "Суль", "Сонце", наводить приклади згадок цих слів у текстах "Ригведи" та ін.

Загальна оцінка змін на теренах України з прийняттям християнства, на думку В.Шаяна, така: "Коли зважимо далі найважчу втрату нашої дохристиянської історії, тоді зрозуміло, що це є втрата найбільша. Нарід без історії є історичним безбатченком. Він затрачує основу основ своєї національної свідомості. Ми втратили її найважливішу частину.

І, врешті, втрата самої віри – власної, нашої прастарої віри, виплеканої тисячами літ прапредками для наших прапредків, поглибила наше оце "безбатьківченство" в історії, почуття без власного духовного ґрунту, без віри самої нації у своє власне завдання і велич признання в історії, коли зважимо втрату і затрату почуття своєї духовної і культурної первородності, коли тим тим затрату героїчної постави супроти життя, оте духовне загнuzдання нації, що має своє завершення в її комплексі меншовартості і почуття огидного рабства, що з ним ціле життя боровся пророк Шевченко, Франко, Леся, ... тоді кожна незасліплена людина мусить признати, що баланс християнізму в Україні є не тільки від'ємний, але нищівний"²¹.

Цікава ще одна думка вченого про найвище всесвітнє завдання народу, його світову місію. Якраз у вірі проявляється світове покликання народу, в такій мірі, наскільки він її усвідомлює. Віра – це найвища цінність народу.

Аналіз праць з духовної культури таких українських пророків, як Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Михайло Драгоманов та багато інших, показує, що ці титани української думки закликали українців не покидати рідної давньої української віри. Лише у власних духовних цінностях може відбутись відродження народу. Відповідно досить повчальним є висновок В.Шаяна з цього приводу: "Нарід, який не слухає своїх пророків, гине"²².

На довгому шляху історії український народ завдяки збереженню залишків своєї віри не загинув. "Народність збереглася у найвідсталішій верстві народу, у гушавині простолюддя. Там відкриють цю народність ті, які зачали прозрівати, і відтоді зачнеться процес самоусвідомлення відродження народу"²³. Тобто, В.Шаян дає відповідь на те, з чого потрібно починати відродження й утвердження української нації.

Дає відповідь у своїх дослідженнях з проблем української культури В.Шаян і на питання, який вихід зі складного становища українського етносу щодо розвитку національної культури і становлення нації в новітній час. Він пише: "Відродження нації не може бути завершене без відродження її власної віри, як виразу її відчуження Бога, як вияву всесвітньої місії української нації, – стати Нацією–Лицарем, нацією творцем нової доби в історії Людства"²⁴.

Аналіз праць В.Шаяна з ділянки української культури показує, що в них немає нічого, що б суперечило піднесенню і розвитку українського народу, української національної ідеології. Навпаки, ці праці показують шлях до відродження української нації, її давньої багатой культури. Виникає питання: хто ж формує ідеологічне спрямування в Україні в наші дні? Мабуть, якраз ці ідеї і не схвалюють сучасні українські ідеологи, оскільки і в незалежній Україні праці В.Шаяна не публікуються, а постійно чути з уст урядовців про необхідність формувати в Україні політичну націю з загальною релігією – християнством.

¹Мурович Л. Передмова. Володимир Шаян. Віра предків наших. – Гамільтон, 1987. – С. 7–17.

²Там само. – С. 15.

³Там само. – С. 12.

⁴Шаян В. Віра предків наших. – Гамільтон, 1987. – С.466–477.

⁵Шаян В. Проблема української віри. – Лондон, 1972. – С.5–6.

⁶Шаян В. Віра предків наших. – Гамільтон, 1987. – С. 77.

⁷Там само. – С. 40.

⁸Шаян В. Проблема української віри. – Лондон, 1972. – С.7.

⁹Біблія. Мойсей V.20, 10–13. – В–во Б.Геце, 1939.

¹⁰Там само. Мойсей V.21, 11–14.

¹¹Володимир Шаян. Біблія як ідеологія. Студія із ділянки порівняльного релігієзнавства. Орден. – Лондон, 1970. – С.7.

¹²Шаян В. Проблема української віри. – Лондон, 1972. – С.8.

¹³Там само. – С.10.

¹⁴Там само. – С.13.

¹⁵Шаян В. Віра предків наших. – Гамільтон, 1987. – С. 52.

¹⁶Шаян В. Джерело сили української культури. – Лондон, 1972. – С.18.

¹⁷Біблія. Мойсей V.5, 9. – В–во Б.Геце, 1939.

¹⁸Там само. Мойсей V.12, 2–3.

¹⁹Шаян В. Проблема української віри. – Лондон, 1972. – С. 18.

²⁰Шаян В. Віра предків наших. – Гамільтон, 1987. – С. 148–149.

²¹Шаян В. Проблема української віри. – Лондон, 1972. – С. 20.

²²Там само. – С.8.

²³Там само. – С.10.

²⁴Там само. – С.20.